

В. Ф. Солдатенко

**УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: КОНЦЕПЦІЯ
ТА ІСТОРІОГРАФІЯ (1918-1920рр.)**

*К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України".
Видавничий центр "Просвіта", 1999. - 508с.: Іл.*

Рецензована монографія є другою книгою доктора історичних наук В. Ф. Солдатенка (перша книга "Українська революція: концепція та історіографія" (К., 1997) охоплює добу Центральної Ради), присвячена аналізу основних подій революційного руху в добу Української держави П. Скоропадського та Української Народної Республіки під проводом Директорії.

Вона розкриває подальший розвиток концепції Української революції в хронологічних рамках, які охоплюють період після 29 квітня 1918 р. до кінця 1920 р. Запропонований для розгляду період автор визначає як другий етап Української революції.

Книга складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, приміток і додатків. Перший (персональний) — "Ідеологи та історіографи Української революції, загальна характеристика їх історико-теоретичного доробку" містить суспільно-політичні портрети С. В. Петлюри та І. П. Мазепа, другий (теоретичний) — "Розвиток концепції (платформи) Української революції" включає в себе матеріали, в яких обґрунтовуються перспективи визвольної боротьби національно-політичних сил в Україні в часи гетьманщини і програма революційних перетворень в умовах ескалації воєнного протистояння, третій (суто історіографічний) — "Історіографічна оцінка досвіду Української революції доби гетьманату і Директорії" через призму творчого спадку політичних діячів та істориків Української революції С. Петлюри, М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка, М. Шаповала та І. Мазепа висвітлює найголовніші, вузлові проблеми одного з найгероїчніших періодів української історії, які подано за проблемним та історіографічним принципами. Органічною складовою частиною видання є додане до нього емоційне есе про славнозвісного українського графіка Георгія Нарбута. Прислужиться дослідникам ґрунтовна бібліографія праць з проблеми, розміщена у додатках (с. 444—481).

Найголовнішим, на нашу думку, є те, що ми вперше отримали працю концептуального, узагальнюючого характеру, в якій зроблено вдалу спробу висвітлити малодосліджений суспільний феномен — Українську революцію 1917—1920рр.

Центральною проблемою, порушеною автором у книзі, є аналіз концепції (платформи) Української революції в період гетьманщини і Директорії. Завдання для дослідника є дуже нелегким з багатьох причин: по-перше, щоб вийти на рівень концептуальних оцінок, треба володіти високою професійною підготовкою, бездоганним знанням фактичного матеріалу, вмінням інтерпретувати різноманітні оригінальні джерела тощо; по-друге, в наявних програмних документах, яких збереглося не так вже й багато (переважно агітаційно-пропагандистського плану), знайти, вичленити і систематизувати теоретичні концепції партій, інших революційних сил, що вимагає відмінного володіння методикою історичного дослідження. Всіма цими чеснотами В. Ф. Солдатенко володіє досконало. Автору довелося "допрацьовувати" за результатами інтенсивних дискусій в партійній пресі, на різних зібраннях єдину, цілісну платформу Української революції, бо, виходячи з тих розрізнених документів, які він мав у своєму арсеналі, можна говорити скоріше "про боротьбу поглядів, ідейне супер-

ництво навколо платформи Української революції" (с. 64), аніж про саму платформу.

Вчений піддав ґрунтовному історіографічному аналізу позиції різних політичних сил в період гетьманату, особливо з'ясування ними ідейно-політичної кваліфікації сутності політичного режиму П. Скоропадського, причини різко критичного ставлення до нього. Багато відповідей на порушені питання знаходимо у наведених у книзі історіографічних оцінках (с. 64-68).

Відповідно своїй дослідницькій соціологічній схемі В. Ф. Солдатенко чітко виписує соціальне-політичну базу гетьманату, яку становила Українська хліборобсько-демократична партія та Українська партія соціалістів-федералістів. Основними ж силами, на думку дослідника, на яких тримався гетьманський режим, були австро-німецькі окупанти та російське офіцерство (с. 71, 74). Водночас поза аналізом опинилися програмні документи організацій і партій речників експлуататорських класів, зокрема Пратофіса, який здійснював сильний тиск на політику гетьмана, схилиючи її "управо".

Вперше в українській історіографії дослідник робить детальний аналіз програмних положень, які торкалися розвитку платформи (концепції) Української революції провідних політичних соціалістичних партій - УСДРП і УПСР (с. 77-79).

Предметом скрупульозного історіографічного аналізу став режим П. Скоропадського, оцінки якого як "контрреволюційного", "антидемократичного з антинаціональною природою", "репресивно-диктаторського режиму" з його "реакційною політикою", "антинаціональними орієнтаціями", "нестерпними репресіями проти населення" (с. 91, 101, 102) зроблені автором, є, на нашу думку, надто категоричними, намальовані чорно-білими фарбами так, як це зробили П. Христюк, В. Винниченко, І. Мазепа та М. Шаповал. Період гетьманщини, включений до аналізу історика, за його словами, лише тому, що він розглядається як генетична складова частина єдиного процесу "революція — контрреволюція", які не можуть існувати одна без одної, а перебувають "в органічному зв'язку" (с. 11). Наведені оцінки є, на нашу думку, спірними, про що свідчать численні факти стосовно діяльності гетьманату у галузі не лише культурно-освітнього будівництва, на що дуже часто посилаються прибічники гетьмана, а й у царині економічної (відносна стабілізація економічної ситуації), церковної (спроба досягнути автокефалію), робітничої політики, яка нами кваліфікується як "бонапартистська" (проявилася у створенні міжведомчих органів (Комітет праці, Законодавча комісія) для підготовки, конкретно, робітничого законодавства тощо).

До історіографічного аналізу автор залучає, безперечно, фундаментальні праці з історії Української революції 1917—1920 рр. провідних ідеологів, практиків, визнаних корифеїв державного будівництва, які є надзвичайно цінними не лише як історичні першоджерела, але й як історіографічні твори. Водночас поза увагою залишилися праці не менш визначних діячів і істориків періоду 1917—1920 рр., серед яких слід назвати Є. Коновальця, П. Скоропадського, Д. Донцова, В. Липинського, Л. Цегельського, М. Стахіва та ін., які незаслужено, на наш погляд, обійдені увагою автора. Деякі праці названих авторів побіжно згадуються на сторінках монографії, але не піддаються детальному історіографічному аналізу, що, на нашу думку, збіднює дослідження, робить його "нахиленим уліво". В той же час у працях названих авторів міститься багатий фактичний матеріал, висвітлюються погляди на доленосні події людей, які по-іншому бачили можливість суспільного поступу України.

Вчений знову, як і в першій книзі, повертається до принципових аспектів періодизації Української революції, її хронологічних рамок, але вже у добу гетьманату і Директорії (с. 167—185). Історіографічному аналізу В. Ф. Солдатенком піддано праці як своїх іменитих попередників, так і сучасних істориків, а також "популяризаторів наукових знань" (с. 176). Цілком можна погодитися з поважним вченим у тому, що "на початку 90-х рр. в історіографії так і не було вироблено скільки-небудь узгоджених авторитетних варіантів періодизації революційних подій в Україні 1917—1920 рр." (с. 182), а також з тим, що й до "сьогодні, коли нарешті робляться дійсно перші і справжні наукові спроби заглибитися в проблему, запропонувати висококваліфікований варіант періодизації Української революції ще нереально" (с. 181).

Синтезуючи надбання в періодизації Української революції, В. Ф. Солдатенко запропонував свій варіант періодизації, вміщуючи цей період між 29 квітнем 1918 р. і кінцем 1920 р. (с. 183), в основу якої він кладе "масштабний, масовий рух задля досягнення високої програмної мети" (с. 185), а не спроби підштовхнути повстанський рух із-за кордону, (мається на увазі другий Зимовий похід) із трагічним завершенням якого в листопаді 1921 р. і закінчилася, на думку деяких істориків (зокрема, І. Мазепа), Українська революція. Подана дослідником періодизація дає йому можливість найповніше структурувати фактичний матеріал для обґрунтування власної концепції.

Цінним є інформаційно-довідковий розділ про визначних діячів та історіографів Української революції С. В. Петлюру та І. П. Мазепу, в якому подані їхні, дійсно, нетрадиційні, всебічні і колоритні портрети. Цілком погоджуємося з характеристиками І. Мазепа не як "політичного авантюриста", а людини "сміливої", "відважної", "інтересної", "з високими життєвими ідеалами", здатної на самопожертву "в ім'я величної мети" (с. 57), одного "з когорти найкрупніших лідерів Української революції і найталановитіших її істориків" (с. 62). Не такою однозначною є оцінка С. В. Петлюри, його історіографічної спадщини. Характеризуючи Головного Отамана як "непересічного діяча" (с. 13, 46), не заперечуючи "величезного, нерідко визначального впливу С. Петлюри на вибір шляхів розвитку Української революції 1919—1920 рр." (с. 47), В. Ф. Солдатенко іноді солідаризується з позиціями В. Винниченка, який піддає нищівній критиці С. В. Петлюру у "Відродженні нації" і полемізує з істориком В. Харченком, котрий протиставляє "пізнього" В. Винниченка "ранньому", водночас і сам цілком справедливо підкреслює (с. 32), що ставлення В. Винниченка до С. Петлюри "позначене суб'єктивізмом, несе на собі відбиток політичного суперництва і ворожнечі, взаємних образ" і т. ін. (с. 17).

Для всебічної, максимально об'єктивної оцінки постаті С. Петлюри необхідно залучити до наукового аналізу не лише мемуари його політичних противників, а то й просто суперників на владних пірамідах, а в першу чергу документи архівів, особливо тих, які довгі роки зберігалися у спецфондах, зробити порівняльний аналіз з описаними сучасними подіями.

Зазначене передусім стосується проблеми єврейських погромів в Україні 1917—1920 рр., оцінка яких донедавна недалеко відійшла від традиційних оцінок радянської історіографії про відповідальність за ці злочини проти євреїв С. Петлюри. Тому багато місця на сторінках своєї книги В. Ф. Солдатенко присвятив аналізу історіографічної спадщини В. Винниченка, П. Христюка та С. Петлюри стосовно єврейських погромів в добу УНР (с. 45, 299, 304-325).

Дослідник не ототожнює і дуже тонко розмежовує позиції названих авторів у питанні про відповідальність за погроми. Не протиставляючи оцінки проблеми В. Винниченком і П. Христюком, автор зазначає, що останній не звальював усю вину "за ці злочинства" на "самого того чоловіка" (С. Петлюру — А. Б.), який "символізував українську міщанську державність" (с. 315), на уособлювану ним політику отаманщини, а "звинувачує у ганебних неподобствах вищий державний орган в цілому та його першого керівника В. Винниченка", соціалістичні партії, що утворили Директорію (с. 320). Наведені висловлювання іще раз підкреслюють суперечливість і неоднозначність оцінок єврейських погромів навіть серед соціалістичних лідерів УНР. Тому, на нашу думку, було б доцільно навести архівні документи про антипогромну практику як самого С. Петлюри, так і Директорії загалом, оскільки ще й сьогодні ця болюча тема стає предметом не лише наукових, але й ідеологічних дискусій і використовується певними силами для розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Показовим став круглий стіл "Єврейсько-українські взаємини доби Директорії УНР", який проходив у рамках Міжнародної наукової конференції "Симон Петлюра та доба Директорії УНР" (проходила у Києві 21—23 серпня 1999 р. і була присвячена 120-річчю з дня народження С. Петлюри, 80-річчю Директорії УНР).

Ми цілковито підтримуємо методику, застосовану автором при розгляді історіографічного процесу в тісному зв'язку з синхронними подіями і явищами політичної та воєнної історії. Водночас, у книзі хотілося б побачити докладнішу історіографічну картину соціально-економічної історії Української революції, аналіз діалектики співвідношення між соціальними і національними аспектами у революційних процесах того часу, про що автор, на жаль, лише декларує (с. 416). На сторінках монографії знаходимо сюжети з праці П. Христюка про "антиробітничу політику" Директорії та її ставлення до робітничих організацій, зокрема про розгром Бюро професійних спілок м. Києва 20 грудня 1918 р., з якими солідаризується і кваліфікує їх як "безглузді і просто дикі" В. Ф. Солдатенко (с. 319). Не погоджуючись з такою неоднозначною оцінкою подій 20 грудня, як і з тезою, що "від війни з гетьманщиною відразу кинулися у війну з робітництвом" (с. 114), підкреслимо, що висвітлення зазначених подій у тогочасній соціал-демократичній пресі, на що посилається П. Христюк, ставило за мету дискредитувати як Осадний Корпус, так і Директорію в очах робітництва, профспілок. Про це пише у своїх мемуарах Є. Коновалець, який свідчить, що під прикриттям профспілок велася антиукраїнська агітація і антидержавна діяльність. Політика ж Директорії щодо профспілок полягала у організаційній, фінансовій підтримці робітничих організацій, клубів, засудженні самочинних дій проти них отаманів тощо. Не приймаємо також тезу про "антиробітничу політику" Директорії, яка, на наш погляд, намагалася реалізовувати програмні засади української соціал-демократії. Принципи соціальної справедливості і побудови демократичної держави відстоював і С. В. Петлюра, сповідував включення ідеї української соціальності в українську визвольну революцію, без чого її чекала неминуча катастрофа. С. Петлюра сповідував ті основоположні соціал-демократичні принципи, які протиставлялися ленінській програмі соціалістичної революції. Проте злет Петлюри відбувся, на нашу думку, запізно, аби врятувати українську державу. Не розвиватимемо далі намічені сюжети, зауважимо лише, що підготовка робітничого законодавства Директорії велася з урахуванням передового досвіду країн Європи, Америки, а також УСРР та РРФСР.

Створюючи свою концепцію Української революції 1918—1920 рр., ґрунтуючись на багатому досвіді у дослідженні періоду, вчений, не в усьому погоджуючись зі своїми маститими попередниками, піддає історіографічному аналізу і оцінці практично всі важливі віхи революції, що знайшли відображення на сторінках їхніх творів: гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. і роль у ньому німецько-австрійських військ (с. 67, 71, 186—187), утворення Національно-Державного Союзу, а згодом Українського Національного Союзу (с. 85, 88), їх боротьбу проти режиму П. Скоропадського, утворення і пошук політичної платформи Директорією та її політику наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. (с. 113—115), роботу Трудового Конгресу (с. 139, 255), політику державотворення (с. 141), проблему українсько-російського воєнного протистояння (с. 212, 359), роль Осадного Корпусу (с. 222), масовий виїзд за кордон значної кількості провідників Української революції (с. 231), переговори Директорії з Антантою (с. 241, 261), об'єднавчий процес двох гілок українського народу, Акт Злуки (с. 243, 326, 398), дипломатичне життя навколо Галичини, ЗУНР (с. 291—297), контакти УГА з Денікіним (с. 326—333), повстання М. Григор'єва і Н. Махна (с. 335), військові операції Армії УНР (с. 345, 349, 359), листопадову катастрофу (с. 360—362), Зимовий похід (с. 363, 366—368), проблему ЧУГА (с. 365), Варшавський договір 1920 р. (с. 369—376) та ін.

На основі аналізу фактичного матеріалу, програмних документів різних політичних сил В. Ф. Соддатенкові вдалося зробити вагомий внесок у розуміння таких "тонкощів" Української революції, як проблема трансформації програми національно-державного відродження Директорії (с. 165), з'ясування позицій українських політичних партій щодо: гетьманського перевороту (с. 190), вибору С. Петлюрою середньої лінії між "лівими" і "правими" (с. 122), оцінки сутності політичної програми КП(б)У (с. 203), кваліфікації "петлюрівщини" (с. 13, 219), отаманії (с. 24, 226, 236, 281, 297, 298), військового будівництва (с. 234), повстання проти влади Директорії та її розколу (с. 263, 276, 280, 281), персональної відповідальності С. Петлюри в тогочасних процесах (с. 300—303), суперечностей всередині соборного українського табору (с. 330, 341—343), денікінщини (с. 334, 346), державотворчості 1920 р. (с. 397) та ін.

Зазначимо, що не з усіма запропонованими В. Ф. Соддатенком твердженнями ми погоджуємося, в першу чергу, з фактичним отождоенням влади Директорії після виходу з неї В. Винниченка з "отаманщиною", ознакою якої, за словами автора, стало "домінування військового начала над політичним" (с. 413), перенесенням цього визначення на все суспільно-політичне життя доби і перекладанням всієї відповідальності на С. Петлюру. Не вдаючись у детальний розгляд причин "отаманії", треба сказати, що основні, глибинні з них лежали не у провині Головного Отамана, а у пробудженні селянської стихії, засиллі молоді у революційному русі, яка поєднувала дух жертвності з юнацьким радикалізмом, у слабкості державного апарату, наявності численних повстанських загонів, які не підкорялися центральній владі, в підривної більшовицькій пропаганді, приматі в умовах війни влади військових тощо.

Вчений не залишає поза увагою такої "делікатної" проблеми, як роль масонів в Українській революції (с. 37, 495), зокрема С. Петлюри, але, на жаль, не розвиває її далі. Очевидно, розробка названої теми, висвітлення якої могло б пояснити багато "нелогічних" кроків видатних провідників Української держави і УНР, ще попереду.

Значну увагу автор приділяє історіографії причин поразки Української революції (с. 383—393), урокам, які випливають з набутого досвіду

(с. 394—398, 403), а також висновкам, зробленими талановитими вченими (с. 398-401).

У запропонованому В. Ф. Солдатенком нарисі про Г. Нарбута, який подано на тлі загальноісторичних подій, нам бачиться дуже перспективний напрям наукового пошуку, а саме: вивчення історичної епохи, конкретно, історії України доби революції у тісному поєднанні з історією української культури, яка відривалася від соціального життя. Такий підхід дає можливість вийти на рівень розуміння соціально-психологічних мотивів у поведінці не лише окремих особистостей, але й цілих суспільних класів, відтворити історичне минуле у всьому його розмаїтті. Зазначений у книзі підхід дає нам підстави говорити про застосування вченим нового принципу вивчення — соціально-культурно-антропологічного, який базується на використанні дослідниками багатого етнологічного матеріалу.

Однак треба зробити зауваження про окремі огріхи, помилки, які не прикрашають таке солідне видання. Йдеться про граматичні помилки (с. 50, 124, 148, 181, 281, 307, 370, 423, 440, 503, 506), невірне вживання прізвища Шварцбарда (с. 45). Допущена помилка у даті перевороту П. Скоропадського 29 липня, замість 29 квітня 1918р. Не зрозуміло, чому під час наведення правових підвалин нового ладу Української держави, серед яких "Закон про тимчасовий державний устрій України", вжито форму однини, адже йдеться про "Закони" (с. 187—188).

Книга побачила світ до 80-річчя Української революції, невдовзі після того, як відбулися основні події з її відзначення. Автор, торкнувшись організаційного боку проведення ювілею на загальнодержавному та громадсько-політичному рівнях, проаналізувавши наукові дослідження останніх років науковців, а також окремі публікації сучасних політиків, прийшов до цілком справедливого висновку, що ювілей, "перетворюючись на об'єкт публічної політичної полеміки, входить у серйозну суперечність із науковими уявами" (с. 409). Можна погодитись із тим, що головним у загальній оцінці відзначення 80-річчя Української революції є "досить невисокий поки що рівень засвоєння суспільною свідомістю ідеалів і уроків вікопомної доби. В свою чергу, зрозуміло, на цьому рівні значною мірою відбивається явно недостатній ступінь наукової розробки проблеми, як це вже апіорно припускалося" (с. 410). Від себе додамо, що все це приводить до зайвої заідеологізованості в оцінках Української революції сучасними політичними діячами. Тому є очевидним, що наука не повинна і не може "виставляти оцінки" ані історичним діячам, ані історичним подіям. Такий підхід характерний для політичних ідеологів, які "вигідні" їм події приписують своїм ідейним попередникам, а "негативні" залишають на совісті ідейних противників. Відзначення 80-річчя Української національно-демократичної революції ще одне цьому підтвердження.

Праця В. Ф. Солдатенка з точки зору етапності роботи історика належить до останньої фази історичного дослідження — концептуального оформлення результатів, теоретичних та історіографічних узагальнень. Про рецензовану монографію ми можемо говорити як про роботу, присвячену проблемам методологічного характеру, концептуального пошуку, її автор робить вдалу, з нашої точки зору, спробу дати наскрізний історіографічний аналіз такого складного історичного феномена, як Українська революція, пропонує авангардні новації для вивчення традиційних проблем.

Цінність книги полягає в тому, що вона є не лише вагомим кроком вперед на шляху до істинної оцінки Української національно-демократичної революції, дає можливість майбутнім дослідникам побачити перспективні напрями подальшого поглибленого вивчення як самої концепції (платформи) Української революції, так і інших кардинальних проблем,

що стосуються цієї доленосної події, яка заклала фундамент для подальшого українського життя у XX ст., але як праця історіографічна стане потрібним посібником для тих, хто прагне навчитися застосовувати методику історіографічного аналізу до праць корифеїв історії Української революції, та й не тільки для них.

Б.І.АНДРУСИШИН(КШ)